
Conseqüències, prevenció i intervenció de la cibervictimització

PID_00270858

Irene Montiel Juan

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Irene Montiel Juan

Doctora en Psicologia, criminòloga i psicòloga jurídica. Docent i investigadora en l'àmbit de la victimització infantojuvenil en línia i la ciberpsicologia. Oradora del TEDxTarragona 2018 i ponent en nombrosos congressos i jornades. Ha publicat més de vint articles i és coautora de diversos llibres sobre la influència de les TIC i les xarxes socials en el desenvolupament i comportament de nens, nenes i adolescents. Coordinadora del primer màster oficial en Ciberdelinqüència d'Espanya, a la Universitat Internacional de Catalunya (UIC) i el Centre Terapèutic i Jurídic de la Fundació Vicki Bernadet. És membre del Consell Assessor de la Fundació Barça en el seu projecte contra el *bullying*.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Irene Montiel Juan (2020)

Primera edició: febrer 2020
© Irene Montiel Juan
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2020
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Conseqüències psicològiques	7
1.1. Conseqüències del <i>cyberbullying</i> i el ciberassetjament	7
1.2. Conseqüències de les sol·licituds sexuals indesitjades en línia i l'exploració sexual en línia	9
1.3. Conseqüències del <i>sexting</i> i el <i>revenge porn</i>	11
2. Conseqüències socials	14
3. Prevenció de la cibervictimització	16
4. Intervenció i tractament de la cibervictimització	22
Bibliografia	27

Introducció

La cibervictimització representa un problema social de gran rellevància a causa de la seva elevada prevalença i les conseqüències adverses que comporta per a les víctimes, el seu entorn i la societat en general, a curt i a llarg termini.

En aquest mòdul didàctic, s'analitzen les principals conseqüències psicològiques i socials de la cibervictimització a partir de l'anàlisi de la literatura científica existent. S'analitza el paper de la víctima en la seva victimització a partir de la teoria de les activitats quotidianes (TAC) com un aspecte clau per a la prevenció. També s'estableixen les bases per a una adequada intervenció i atenció a les cibervíctimes.

Objectius

Els objectius que l'estudiant haurà d'aconseguir una vegada treballats els continguts d'aquest mòdul són els següents:

- 1.** Conèixer les principals conseqüències psicològiques i socials de la cibervictimització.
- 2.** Comprendre el paper de la víctima en la cibervictimització i conèixer els principals factors de risc que han de preveure les estratègies de prevenció.
- 3.** Adquirir coneixements bàsics sobre la intervenció i el tractament de les cibervíctimes.

1. Conseqüències psicològiques

La cibervictimització com a procés es refereix a la **dinàmica psicològica** per la qual una persona veu afectat el seu benestar o desenvolupament personal mitjançant un atac intervingut per les TIC en alguna de les esferes de la seva vida. Es tracta d'un procés intern, dinàmic, individual i subjectiu d'assimilació de la condició de víctima o d'experimentació de les seves conseqüències o desenvolupament de símptomes. En aquest procés intervenen factors personals, socials i ambientals-criminals, per la qual cosa cada víctima viu la seva pròpia experiència d'una manera particular.

Resulta particularment complex mesurar l'impacte de la victimització electrònica, ja que, malgrat l'existència de nombrosos estudis, no es pot identificar la veritable magnitud del problema, ni de les conseqüències que es traslladen al món físic, atès que la majoria de les dades disponibles, encara que abundants, són fragmentàries. En primer lloc, aquests estudis se solen referir a preadolescents o adolescents, quan els adults també són potencials cibervíctimes.

En segon lloc, se solen centrar en una única forma de victimització electrònica, obviant la important associació observada entre elles, i entre aquestes i la victimització *offline*, acumulació que podria explicar l'impacte psicològic. A més, són molt escassos els estudis longitudinals que permeten establir relacions causals entre les experiències viscudes i les variables psicològiques i socials estudiades.

No obstant això, estudis recents d'àmbit nacional i internacional conclouen que aquest tipus de victimització pot ocasionar greus conseqüències psicològiques i psicosocials no solament per a les víctimes directes, sinó també per a les indirectes, com ara les seves famílies i la societat en general. De fet, la conseqüència més greu que es pot derivar de la cibervictimització és el suïcidi, actualment la segona causa de defunció entre joves de quinze a vint-i-nou anys de tot el món segons l'OMS (2018) i, a Espanya, la tercera causa de mort juvenil, per darrere dels tumors i les causes externes (INE, 2017).

1.1. Conseqüències del *cyberbullying* i el ciberassetjament

El fet d'estar involucrat en situacions de violència, siguin de parella o familiar, assetjament escolar o *cyberbullying*, com a víctima o agressor (Hinduja i Patchin, 2010) s'ha descrit com un important factor de risc per a la conducta suïcida (Navarro-Gómez, 2017). Els nens, nenes i adolescents que són víctimes de *cyberbullying* presenten una mitjana de 3,12 vegades més risc de presentar una

ideació suïcida (Van Geel, Vedder i Tanilon, 2014), entre 1,73 i 2,79, respectivament, de presentar plans suïcides o intents de suïcidi (Sampasa-Kanyinga, Roumeliotis i Xu, 2014), i 2,35 vegades més risc de presentar comportaments autolesius (John *et al.*, 2018), com ara talls superficials, cremades, mossegades, etc.

Lectures recomanades

A. John; A. C. Glendenning; A. Marchant; P. Montgomery; A. Stewart; S. Wood; K. Lloyd; K. Hawton (2018). «Self-Harm, Suicidal Behaviours, and Cyberbullying in Children and Young People: Systematic Review». *J Med Internet Res* (vol. 20, núm. 4, pàg. i129).

H. Sampasa-Kanyinga; P. Roumeliotis; H. Xu (2014). «Associations between Cyberbullying and School Bullying Victimization and Suicidal Ideation, Plans and Attempts among Canadian Schoolchildren». *PLoS ONE* (vol. 9, núm. 7, pàg. i102145).

M. Van Geel; P. Vedder; J. Tanilon (2014). «Relationship between Peer Victimization, Cyberbullying and Suicide in Children and Adolescents». *JAMA Pediatrics* (vol. 168, núm. 5, pàg. 435). Doi:10.1001/jamapediatrics.2013.4143.

I. Zych; R. Ortega-Ruiz; I. Marín-López (2016). «Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies». *Psicología Educativa* (vol. 22, núm. 1, pàg. 5-18). Doi:10.1016/j.pse.2016.03.002.

Malgrat l'elevada comorbiditat del *bullying* tradicional i en línia (Juvonen i Gross, 2008), aquestes relacions s'han observat independentment de la concurrència o no de tots dos (John *et al.*, 2018).

Les víctimes de *cyberbullying* poden experimentar altres conseqüències per a la seva salut, com ara la depressió, l'ansietat i la baixa autoestima (Zych, Ortega-Ruiz i Marín-López, 2016). Les víctimes i les víctimes-agressors presenten més símptomes de depressió i ansietat social que aquells menors no implicats en *cyberbullying* (Fahy, Stansfeld, Smuk, Smith, Cummins i Clark, 2016). També tenen pitjor qualitat de vida, especialment pel que fa al benestar psicològic, l'entorn escolar i el *bullying* tradicional (González-Cabrera, León-Mejía, Bernuy, Gutiérrez-Ortega, Alvarez-Bardón i Machimbarrena, 2018).

El *cyberstalking*, per definició legal, té com a conseqüència un menyscabament greu de la llibertat de la víctima i un fort sentiment d'inseguretat que la porta a dur a terme canvis importants en la seva vida quotidiana. Aquesta fustigació o persecució insistent i reiterada (no desitjada per la víctima) per mitjà de les TIC pot generar ansietat i por, i portar la víctima a desconnectar-se i aïllar-se. Com que normalment és exercit per l'exparella o algú conegut per la víctima, la sensació d'angoixa i inescapabilitat és major. A més, l'agressor pot usar de forma indeguda les seves dades personals perquè terceres persones es posin en contacte amb aquesta (per exemple, en pàgines de cites o de pornografia), espiar-la o tenir-la geolocalitzada, o difondre imatges o informació íntima per a humiliar-la (*revenge porn*), per la qual cosa les conseqüències per a la víctima poden ser molt greus no solament en l'àmbit psicològic, sinó també social, familiar i laboral.

En general, les víctimes de violència en línia durant el festeig solen presentar elevats sentiments depressius i d'ansietat (Van Ouytsel, Ponnet i Walrave, 2016) i aquesta violència en línia sol concórrer amb altres formes *offline* de victimització (Quesada, Fernández-González i Calvete, 2018). A més, els estudis efectuats fins avui han documentat sistemàticament que els agressors tendeixen a convertir-se en víctimes i les víctimes tendeixen a ser agressors. Dit en altres paraules, la victimització i la perpetració mostren una forta relació, principalment en parelles joves (Gámez-Guadix, Borrajo i Calvete, 2018).

El ciberassetjament es podria considerar un dels aspectes negatius més significatius de la influència d'internet en el comportament autolesiu i suïcida, malgrat que constitueix un àmbit de recerca encara recent i cal continuar estudiant l'efecte mediador de la depressió i l'ansietat, a més de l'acumulació de formes diferents de victimització i el potencial protector de variables relacionades amb la resiliència, com ara el suport social percebut, el locus de control intern i l'autoestima (John *et al.*, 2018).

1.2. Conseqüències de les sol·licituds sexuals indesitjades en línia i l'exploació sexual en línia

Encara que diverses recerques han demostrat que solament una minoria dels incidents de sol·licituds sexuals indesitjades a internet adquireix formes greus (segrestos, agressions físiques, etc.), aproximadament una quarta part de les víctimes experimenten algun grau de malestar, una de cada tres si parlem de sol·licituds agressives, és a dir, amb intents de contacte *offline* (Mitchell, Finkelhor i Wolak, 2007). A més, les víctimes de sol·licituds sexuals indesitjades tenen 2,5 vegades més de risc de presentar una simptomatologia depressiva i 2,2 vegades més de risc de consumir substàncies i desenvolupar conductes delictives que els menors que no han estat cibervíctimes, fins i tot després de controlar la variable de victimització *offline* (Mitchell, Ybarra i Finkelhor, 2007). No obstant això, els autors adverteixen que no es poden establir relacions causals directes a causa del caràcter transversal de l'estudi i que aquesta relació pot estar intervinguda per altres factors que no s'han tingut en compte o, fins i tot, pels instruments d'avaluació emprats.

Tanmateix, els resultats suggereixen que la salut mental i comportamental d'aquests joves està afectada, independentment de si són o no víctimes fora de línia i de si es tracta d'antecedents o conseqüències de la victimització en línia, per la qual cosa necessiten una atenció especial per part dels professionals de la salut.

A Espanya, s'ha analitzat en una mostra clínica d'adolescents la relació entre l'experiència d'*online grooming* i la presència de símptomes psicopatològics, mantenint-se l'efecte advers d'aquesta experiència en l'estat psicològic del menor, tot i que s'elimina l'associació entre la resta de victimitzacions (*online* i *offline*) i el nivell de la psicopatologia. Segons Pereda, Abad i Guilera (2012), ser víctima de ciberassetjament sexual guarda una major relació amb el nivell

de la simptomatologia internalitzant (aïllament, pors, solitud, culpa o tristesa) que amb l'externalitzant (trastorns de conducta, comportaments disruptius, agressivitat, conductes sexuals de risc o consum de substàncies tòxiques), encara que ambdues estan presents.

Alguns autors mantenen que algunes de les conseqüències d'aquestes sol·licituds sexuals en línia coincideixen amb les observades en víctimes d'abús sexual infantil tradicional, especialment el **trastorn per estrès posttraumàtic (TEPT)**, encara que solament una minoria dels casos estan diagnosticats (Wells i Mitchell, 2007), però, a més, també poden patir altres conseqüències derivades del paper que juguen les TIC en la victimització, com ara indefensió, autoinculpació, símptomes paranoïdes i revictimització, a causa de la rapidesa de la difusió, l'audiència il·limitada, la participació activa en la dinàmica (enviament d'imatges íntimes, per exemple) o la impossibilitat d'eliminar les imatges o evidències de l'abús, entre d'altres (Hamilton-Giachritsis, Hanson, Whittle i Beech, 2017). A més, la dimensió tecnològica de l'abús dificulta moltes vegades la presa de consciència sobre la naturalesa abusiva de les interaccions, per la qual cosa tant les víctimes com l'entorn proper d'aquestes poden presentar dificultats per reconèixer la seva experiència com un abús i els menors com a víctimes.

Trastorn per estrès posttraumàtic

El TEPT és una de les conseqüències psicològiques més freqüent en víctimes de violència.

Es caracteritza per la presència d'uns símptomes específics, que solen aparèixer en els tres primers mesos després de l'exposició de l'individu a un esdeveniment o situació estressant i extremadament traumàtica (criteri A1). Els criteris clínics es poden veure en el DSM-V (APA, 2013), en la categoria de trastorns relacionats amb traumes i estressors.

El trastorn és considerat una reacció patològica de l'individu al trauma (Jones i Barlow, 1990).

Si bé tot tipus d'explotació genera greus conseqüències per a la vida i la integritat de les persones que són explotades, deixant-los profundes i doloroses petjades, en el cas d'aquelles situacions en què un adult utilitza un nen/a o adolescent com a mercaderia o objecte sexual, generant un intercanvi de diners, droga, protecció o, fins i tot, no agressió, a canvi de favors sexuals, les conseqüències poden ser devastadores.

En general, les víctimes d'**explotació sexual en línia** són més proclius a escapar-se de casa i desenvolupar comportaments sexuals de risc, incrementant la seva vulnerabilitat a la victimització sexual dins i fora de la xarxa (Wells i Mitchell, 2007), encara que s'observen diagnòstics variats segons el gènere i la naturalesa de l'explotació sexual en línia experimentada. Entre les noies predomina el diagnòstic de depressió, les idees suïcides o els intents de suïcidi, els conflictes entre pares i filles, els problemes per fer amics, el baix rendiment acadèmic i la polivictimització sexual. En els nois, predominen els símptomes de depressió, ansietat i fòbies, estressors específics, conflictes entre pares i fills, problemes de disciplina a la llar i a l'escola, aïllament social, absentisme escolar, polivictimització sexual i conductes sexuals inadequades (Wells i Mitchell, 2007a).

La **difusió de les imatges** que evidencien l'abús patit incrementa els sentiments d'indefensió i impotència davant el dany causat, la qual cosa pot perllongar de forma indefinida el patiment de la víctima i alterar significativament el seu procés de revelació, la qual cosa, al seu torn, obstaculitza el reajustament psicològic i la desvictimització.

Els especialistes informen que un nen que està en aquesta situació pot sentir que el fet que hi hagi imatges de la seva humiliació emmascara el patiment que ha experimentat o, fins i tot, el fa aparèixer com a còmplice. Aquest dilema agrega una càrrega traumàtica extra i pot fer que sigui més difícil que el nen informi del que li ha ocorregut, ja que tem que els altres no creguin que està angoixat, que es pensin que ell va permetre l'abús, el va provocar o és culpable del succeït. Pot ser que el nen cregui que se sentirà millor si nega l'ocurrència dels fets que li resulten difícils d'acceptar. Un nen que pateix aquest tipus de dany també pot sentir immediatament o en el futur vergonya o temor a ser reconegut, tot això reforçat per l'escàs suport social i legal rebut, i la difusió mediàtica indiscriminada i insensible del cas en moltes ocasions.

1.3. Conseqüències del sexting i el revenge porn

Hi ha poques recerques que hagin estudiat la relació entre el *sexting* i els aspectes psicopatològics o de salut mental. Una revisió bibliogràfica publicada per Klettke, Hallford i Mellor (2014) posa de manifest la inconsistent relació trobada fins avui entre aquestes dues variables.

Per exemple, Gordon-Messer, Bauermeister, Grodzinski i Zimmerman (2012) no van trobar diferències significatives en els nivells de depressió, ansietat i autoestima entre els joves adults que havien rebut *sexts*, els que havien rebut i enviat *sexts*, i els que no havien rebut ni enviat *sexts*. Per la seva banda, Tresp et al. (2014) van trobar una associació significativa entre els símptomes depressius i la impulsivitat i el *sexting* en joves entre catorze i divuit anys, però quan es controlava la variable del comportament sexual previ, la relació entre el *sexting* i la salut mental deixava de ser significativa. Englander (2012), per la seva banda, va trobar que els joves de divuit anys que havien practicat el *sexting* presentaven una menor probabilitat de tenir problemes relacionats amb la depressió, però més problemes relacionats amb l'ansietat. I, per contra, Van Ouytsel, Walrave, Ponnet i Heirman (2015) van trobar una relació significativa entre els símptomes depressius i la participació en conductes de *sexting* en joves entre quinze i divuit anys.

No obstant això, les últimes recerques relacionades amb el *sexting* i la salut mental han trobat resultats que semblen establir una associació més sòlida entre ambdues variables. Així, per exemple, Ševčíková (2016) va trobar una associació entre el *sexting* i els problemes emocionals en una mostra de més de 17.000 subjectes entre onze i setze anys, mentre que els resultats obtinguts per Brinkley, Ackerman, Ehrenreich i Underwood (2017) van trobar que l'enviament de *sexts* a l'edat de setze anys era un factor predictor per a presentar trets de personalitat límit als divuit anys. Finalment, Frankel, Bass, Patterson, Dai i Brown (2018) van trobar una relació significativa entre el *sexting* consensuat i els símptomes depressius, els intents de suïcidi i les conductes autolítiques, encara que els símptomes depressius eren més freqüents en estudiants que havien informat sobre el *sexting* no consentit (joves entre catorze i divuit anys).

Els nens, nenes i adolescents que practiquen *sexting* també mostren un risc major de presentar una ideació suïcida, fins i tot després de controlar l'efecte de la cibervictimització i la depressió (Medrano, López i Gámez-Guadix, 2018). Una possible explicació és que tant el *sexting* com la ideació suïcida constitueixen comportaments de risc entre els joves i com a tals tendeixen a donar-se junts.

A més, aquestes víctimes poden experimentar sentiments de vergonya, culpa, solitud, tristesa o, fins i tot, desesperació derivats principalment de la difusió inconscient de les seves imatges i la seva permanència al ciberespai (Döring, 2014).

En relació amb el caràcter patològic i els possibles vicis en el consentiment de qui es veu involucrat en la pràctica de *sexting*, un recent treball de Drouin, Ross i Tobin (2015) posa de manifest que moltes vegades les conductes de *sexting* en una parella són certament consentides, però al mateix temps indesitjades, la qual cosa denominen *sexting coercion* o *sexting coercitiu*. En efecte, la seva presència està associada a formes tradicionals de violència en la parella i a una simptomatologia d'ansietat, depressió i estrès traumàtic, tant en homes com en dones, per la qual cosa pot ser un potent indicador de violència en la parella (*intimate partner aggression*).

Un estudi qualitatiu recentment publicat sobre els efectes emocionals i sobre la salut mental de la difusió inconscient d'imatges íntimes (*revenge porn*) en dones, revela la presència de trastorn per estrès posttraumàtic, ansietat, depressió i ideació suïcida, trobant-se similituds amb l'impacte de les agressions sexuals amb contacte físic (Bats, 2017).

Rebre imatges de *sexting* (*sexts*) indesitjades o enviar-les sota coerció s'ha associat amb depressió, ansietat, símptomes d'estrès i baixa autoestima, tant en homes com en dones. Ambdues experiències són predictors independents del

Lectura recomanada

A. M. Gassó; B. Klettke; J. R. Agustina; I. Montiel (2019). «Sexting, mental health, and victimization among adolescents: a literature review». *International journal of environmental research and public health* (vol. 16, núm. 13, pàg. 2364).

Lectura recomanada

M. Gámez-Guadix; C. Al-mendros; E. Borrajo; E. Calvete (2015). «Prevalence and Association of Sexting and Online Sexual Victimization Among Spanish Adults». *Sexuality Research and Social Policy* (vol. 12, núm. 2, pàg. 145-154).

malestar psicològic en aquests joves. No obstant això, la recepció de *sexts* indesitjats s'associa a un major malestar en els homes que en les dones (Klettke, Hallford, Clancy, Mellor i Toumbourou, 2019).

No oblidem que s'ha constatat que el *sexting* constitueix un important factor de risc per a l'experimentació de situacions adverses i, fins i tot, victimitzants, com ara l'*online harassment*, el *cyberbullying* o l'*online grooming*, tant en menors (Agustina, 2012; Cooper, Quayle, Jonsson i Svedin, 2016) com en adults (Gómez-Guadix, Almendros, Borrajo i Calvete, 2015), la conseqüència més greu dels quals pot ser el suïcidi. La recepció indesitjada d'aquest tipus d'imatges també s'associa a la vivència de múltiples formes de victimització en línia (Montiel, Carbonell i Pereda, 2016).

Cal esmentar que l'exposició primerenca a material sexual en línia pot comportar la manera mitjançant la qual molts nens i nenes aprenen de manera distorsionada què és la sexualitat i com haurien de ser les relacions íntimes. Aquesta falsa educació pot generar expectatives equivocades de l'experiència sexual, i també promoure comportaments sexuals no saludables (González-Ortega i Orgaz-Baz, 2013). Fins i tot pot dificultar el control d'impulsos sexuals intensos i repetitius, causant angoixa i impeding desenvolupar activitats quotidianes o relacions sanes amb iguals (Kraus *et al.*, 2018).

Queda molt per explorar sobre la relació entre el *sexting* i la salut mental, i també les similituds i diferències entre les víctimes adultes i els menors, i el paper mediador de la cibervictimització (per exemple, la difusió in consentida de *sexting*).

Referència bibliogràfica

B. Klettke; D. Hallford; E. Clancy; D. Mellor; J. Toumbourou (2019). «Sexting and Psychological Distress: The role of unwanted and coerced sexts». *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking* (vol. 22, núm. 4, pàg. 237-242).

2. Conseqüències socials

La cibervictimització també té conseqüències en l'àmbit social, ja que en el cas de víctimes menors, pot afectar greument el seu desenvolupament i els seus processos de socialització, però també en les víctimes adultes pot repercutir en el seu entorn (per exemple, familiar i laboral) i en la societat en general.

La cibervictimització també té importants **implicacions en l'àmbit legal** per a les víctimes. Per exemple, les imatges de *sexting* autoproduïdes per menors en algun moment podrien arribar a ser constitutives de delictes de producció o distribució de pornografia infantil, com ja succeeix en altres països (vegeu Villacampa, 2017).

D'altra banda, el ciberassetjament entre menors constitueix una vulneració dels drets fonamentals del menor d'edat que el pateix i provoca en aquest unes seqüeles o danys psicològics, enfront dels quals els pares o tutors legals de les víctimes menors podran iniciar les accions de responsabilitat civil necessàries per a obtenir una reparació dels mateixos mitjançant la corresponent indemnització.

Aquests són processos llargs i costosos, tant per als menors implicats, siguin víctimes o agressors, com per a les seves famílies i els centres escolars, quan s'ha produït entre escolars, no solament econòmicament, sinó també en l'àmbit psicològic i relacional o reputacional.

Cal destacar que, a més de les conseqüències adverses que pot presentar un menor després de l'experiència de victimització, hi ha un important risc de **victimització secundària** que comporta la intervenció en el cas quan aquesta no es duu a terme amb una formació específica i especialitzada. La victimització primària deriva directament de l'esdeveniment traumàtic, mentre que la secundària es refereix a la relació posterior establerta entre la víctima i el sistema de suport formal (serveis socials, policia, sistema judicial) i informal (resposta de la família, del centre escolar, del cercle d'iguals, etc.), que pot contribuir a agreujar el dany psicològic o cronificar les seves seqüeles (Echeburúa, 2004). En aquest sentit, autors com Tamarit, Villacampa i Filella (2010) alerten de la manca de formació específica que presenten els professionals públics i privats que tracten amb víctimes i han d'assistir-les, especialment quan parlem de menors i de victimització electrònica (Montiel, 2016).

Lectura recomanada

C. Villacampa (2017). «Teen sexting: Prevalence, characteristics and legal treatment». *International Journal of Law, Crime and Justice* (núm. 49, pàg. 10-21).

Centres escolars

Els centres escolars poden veure seriosament alterat el seu funcionament habitual i danyada la seva imatge a causa del tractament que fan d'aquest tipus de succés els mitjans de comunicació, mentre els menors i les seves famílies es poden sentir desprotegits i exposats si ningú protegeix eficaçment el seu dret a la intimitat.

Aquesta victimització secundària també es podria derivar de l'explotació de les imatges de l'abús exercit per mitjà de les TIC mitjançant la seva difusió a internet i la gran dificultat per part de les Forces i Cossos de Seguretat de l'Estat no solament d'impedir-ho, sinó també de detenir la seva lliure circulació per la xarxa.

Més enllà de les conseqüències que poden patir les víctimes directes, les seves famílies i el seu entorn proper, també poden experimentar diversos efectes derivats, per exemple, del descobriment d'imatges íntimes autoproduïdes (*sexting*) o d'imatges que evidencien l'abús patit per les víctimes, especialment quan aquestes són menors d'edat. En aquest cas, després d'una fase de xoc o incredulitat, poden aparèixer sentiments de ràbia i culpa per no haver impedit que els menors s'impliquessin en determinats comportaments sexuals en línia. La vergonya pot derivar fàcilment en la culpabilització del menor implicat. De fet, el component tecnològic de l'abús pot contribuir o desencadenar respostes familiars poc comprensives i minimitzadores, agreujant l'impacte psicològic en les víctimes menors (Whittle, Hamilton-Giachritsis, Beech i Collings, 2013), la qual cosa pot anul·lar la possibilitat de rebre algun tipus d'ajuda o atenció per part de professionals de la salut o la justícia.

Finalment, els **costos econòmics** derivats de la cibervictimització són incalculables, a causa de l'extensió i diversitat de les seves conseqüències, tant a curt com a mitjà i llarg termini, en diferents àmbits de la societat, com el sistema educatiu, el sistema sanitari o el sistema de justícia.

Per exemple, els professionals de la salut mental informen que un de cada quatre dels pacients que estan en tractament per algun problema relacionat amb internet (addicció, consum de pornografia, etc.) ha patit explotació o abús sexual en línia, i, en la majoria de casos, també estan involucrades altres autoritats oficials, com ara els serveis de protecció infantil (Wells i Mitchell, 2007).

(1) CSIS, per les seves sigles en anglès.

Segons dades d'un estudi elaborat entre McAfee i el Centre d'Estudis Estratègics Internacionals¹, publicat el 2018, es calcula que el **cibercrim costa gairebé 600.000 milions de dòlars a l'economia mundial**, aproximadament el 0,8% del PIB global, mentre l'últim informe, de 2014, revelava pèrdues de 445.000 milions de dòlars, si bé en aquestes dades no s'inclouen els costos de l'atenció sanitària o judicial de les persones implicades en els ciberatacs, per la qual cosa el cost real de la cibervictimització és incert.

Avui no és possible quantificar l'impacte econòmic real que representa la ciberdelinqüència i la cibervictimització, entre altres raons perquè no hi ha un sistema unificat de registre de casos i, per tant, no podem calcular l'estalvi que representaria establir mètodes més eficaços de prevenció i intervenció, que d'altra banda tampoc estan sent avaluats correctament. De fet, representen una gran inversió per a les administracions i altres entitats privades, sense saber el benefici real de la seva implementació a curt, mitjà i llarg termini.

3. Prevenció de la cibervictimització

Les estratègies de prevenció de la cibervictimització s'han d'orientar tant cap a les potencials víctimes o perpetradores com cap als guardians capaços en sentit extens (parens, educadors, personal sanitari i la societat en general). El seu enfocament es pot aplicar tant des dels factors personals com culturals, ambientals o situacionals, reduint els espais d'oportunitat delictiva i la idoneïtat de les víctimes. La literatura científica assenyalava factors de protecció sobre els quals s'ha d'intervenir per a disminuir, d'una banda, el risc d'una cibervictimització (exemples d'aquests factors són els comportaments d'autoprotecció i la regulació parental) i, de l'altra, el dany potencial derivat de la victimització (aquests factors inclouen el suport familiar, la detecció primerenca i l'atenció especialitzada).

Seguint la perspectiva tradicional es poden distingir tres plànols de prevenció:

1) **La prevenció primària** es dirigeix a la població en general, abans que es produeixi la cibervictimització, per la qual cosa se centra en la sensibilització i la informació sobre les diferents formes de cibervictimització, el seu abast i les seves conseqüències, i també a promoure una cultura de la privadesa i el respecte de la intimitat.

2) **La prevenció secundària** es dirigeix a grups concrets de risc per a atendre les seves necessitats específiques de protecció. En el cas de la cibervictimització social, el *target* hauria de ser principalment els menors i els joves amb dificultats psicològiques o socials. En el cas de la cibervictimització econòmica, les estratègies de prevenció secundària s'haurien de dirigir cap a persones adultes que fan compres en línia, i també cap als treballadors i directius de les empreses susceptibles de ser atacades. I, en el cas de la cibervictimització política, els esforços s'haurien de focalitzar en els col·lectius vulnerables als delictes d'odi, com ara les persones que formen part de minories racials o sexuals. Els joves també han de ser el *target* de les estratègies de prevenció del reclutament, l'adoctrinament i la radicalització a la xarxa per a formar part de grups terroristes. Els objectius dels programes de prevenció secundària solen incloure: dotar d'informació sobre els riscos i eines d'autoprotecció, i també promoure comportaments segurs, prosocials i saludables per a evitar la victimització.

3) **La prevenció terciària** pretén disminuir o esmorteir l'impacte de la cibervictimització patida i evitar que es torni a produir, per la qual cosa s'hauria de centrar a promoure els factors protectors com ara les xarxes socials de suport, establir sistemes d'atenció i tractament accessibles i gratuïts, millorar el tracta-

ment de la informació pels mitjans de comunicació i incrementar la formació i l'especialització dels professionals en contacte amb les cibervíctimes per a evitar que es produeixi la victimització secundària.

Al costat d'aquests enfocaments preventius, la **prevenció situacional**, derivada de les teories de l'oportunitat, posa l'èmfasi en la importància dels factors ambientals per a intervenir sobre les característiques que converteixen el ciberespai en un àmbit delictiu en auge.

A partir de vint-i-cinc mesures originals proposades per Cornish i Clarke (2003), aquest enfocament ha estat aplicat a la cibercriminalitat per Reys (2010) i Miró (2012). L'objectiu és reduir l'oportunitat delictiva mitjançant una sèrie de mesures per a:

- reduir l'àmbit d'incidència (per exemple, no introduir objectius, usar sistemes de control parental),
- incrementar l'esforç i el risc percebut per l'ofensor motivat (per exemple, renovació de claus, antivirus, configuració de la privadesa),
- disminuir els guanys que s'espera obtenir amb l'acció criminal (per exemple, ocultar dades personals, no penjar imatges íntimes, usar sistemes de pagament alternatius), i
- eliminar les excuses o justificacions morals augmentant els seus sentiments de vergonya o culpabilitat (per exemple, rebutjar públicament tot tipus de conductes violentes en línia).

El primer estudi que va utilitzar la teoria de les activitats quotidianes (TAC) en relació amb la victimització per cibercriminalitat social va ser dut a terme per Catherine D. Marcum (2008) amb una mostra de 483 estudiants universitaris de primer any. El seu objectiu era explicar la victimització per l'exposició a material sexual explícit, *harassment* i sol·licituds sexuals no desitjades. Per a això, Marcum (2008) va elaborar, operativitzar i mesurar tres constructes: l'exposició al delinqüent motivat, l'objectiu adequat i el guardià capaç (taula 1).

L'estudi identifica diferents predictors relatius a la conducta de la pròpia víctima per a les diferents formes de victimització:

- Per a l'**exposició a material sexual explícit**, ho serien comprar, el nombre d'hores a la setmana en *chat rooms*, facilitar informació personal per mitjà d'internet, tenir més privilegis en l'accés a internet per part dels pares i ser de raça blanca.

- Per al **harassment**, troba que els majors predictors són usar internet per a socialitzar, el nombre d'hores a la setmana dedicat al correu electrònic, proporcionar informació personal i el desig de tenir èxit a l'escola.
- Per a la **victimització per recepció de sol·licituds sexuals**, serien proporcionar informació personal, usar internet a llocs diferents de la llar, l'escola, a casa d'amics o en un *coffee shop*, i tenir privilegis per part dels pares per a l'ús d'internet. En canvi, compartir els sentiments amb els amics i tenir respecte pels professors constituïrien factors de protecció.

És important matisar que les variables que millor prediuen l'ocurrència o aparició d'un esdeveniment potencialment nociu no cal que siguin les mateixes que aquelles que prediuen el dany real, físic o mental, experimentat per la persona exposada.

Per exemple, en el cas de la recepció de missatges/imatges sexuals indesitjats, l'impacte o malestar és major en les noies i en els adolescents més petits i en aquells amb dificultats psicològiques, mentre que és menor en els joves amb certa tendència a la cerca de sensacions i major ús d'internet, però són precisament aquestes variables comportamentals (conductes de risc *online* i *offline*) les que millor prediuen el risc d'exposició.

Per tant, el malestar experimentat depèn principalment de l'edat, el gènere i les variables psicològiques, per la qual cosa l'exposició al risc és un factor necessari però no suficient per a experimentar dany (Livingstone i Görzig, 2012).

Taula 1. Prevalença i factors de risc per a la cibervictimització econòmica i social a partir d'estudis que apliquen la TAC (%)

Factors de risc per a la cibervictimització econòmica	Factors de risc per a la cibervictimització social
Destrucció de dades per malware (37%) : amics consumidors de pornografia, baixa velocitat de connexió, usar/compartir arxius pirata (Holt i Bossler, 2009); activitats d'oci i professionals en línia, no tenir programari de seguretat (Choi, 2008).	Sexual (10%-23%) : compres en línia, internet fora de casa, hores de xat. Harassment (31%) : informació personal, hores de correu (Marcum, 2008).
Malware (77%) : comprar en línia, consumir pornografia, descarregar arxius (Miró, 2014).	Harassment (19%) : ús de xats, comportaments i parells desviats (Holt i Bossler, 2009).
Phishing (2%) : usar la banca electrònica, poca experiència en l'ús d'internet (Hutchings i Hayes, 2009); compartir arxius pirata, accedir a comptes aliens, consumir pornografia (Ngo i Paternoster, 2011).	Cyberstalking (41%) : nombre de perfils a les xarxes socials, comportament i parells desviats. Sexual (14%) : nombre de publicacions d'estat en els perfils de les xarxes socials, comportament i parells desviats (Reyns, 2010).
Spam (49%) i scam (48%) : pornografia, fòrums, videoconferències, programari pirata, mateixa contrasenya per a tot, comprar en línia (Miró, 2014).	Harassment (14%) : comportament desviat, desocupació. Sexual (15%-21%) : comportament desviat, formació prèvia sobre riscos en línia (Ngo i Paternoster, 2011).

Font: elaboració pròpia a partir d'F. Miró (2013). «La victimización por cibercriminalidad social. Un estudio a partir de la teoría de las actividades cotidianas en el ciberespacio». *Revista Española de Investigación Criminológica: REIC* (núm. 11, article 5).

Factors de risc per a la cibervictimització econòmica	Factors de risc per a la cibervictimització social
Ciberfrau (2,5%-15%): joves amb estudis, comprar en línia (Pratt, Holtfreter i Reisig, 2010) i visitar fòrums (Wilsem, 2011).	Harassment (1%-10%): més objectius, major interacció, no autoprotecció (Miró, 2014).

Font: elaboració pròpia a partir d'F. Miró (2013). «La victimización por cibercriminalidad social. Un estudio a partir de la teoría de las actividades cotidianas en el ciberespacio». *Revista Española de Investigación Criminológica: REIC* (núm. 11, article 5).

Pel que fa a la cibervictimització sexual, nombrosos estudis científics sobre *sexting* estableixen una important associació entre aquesta conducta i tot tipus de victimitzacions dins i fora de la xarxa (ciberassetjament sexual, difusió inconscient de *sexting*, *bullying*, violència en la parella, etc.), per la qual cosa, segons aquest enfocament o discurs de la desviació, la prevenció d'aquest tipus de cibervictimització hauria d'incloure la reducció dels comportaments de *sexting*.

Des d'una perspectiva educativa general, la prevenció de les conductes de *sexting* es pot centrar en l'educació sexoafectiva i l'autoregulació emocional, el respecte per la intimitat pròpia i aliena, i també en la formació sobre l'arquitectura digital i els riscos per a la privadesa en línia que expliquen la pèrdua de control sobre tot allò que es publica a la xarxa (Montiel i Agustina, 2019).

D'altra banda, una millor comprensió del perfil psicològic d'aquells que participen en el *sexting* és de gran importància per a dissenyar programes educatius que incideixin especialment en les poblacions vulnerables, tant en l'exposició (prevenció secundària) com en el dany derivat (prevenció terciària).

Per la seva banda, en un estudi sobre *online harassment* amb 500 adults entre divuit i seixanta-cinc anys, Miró (2013) confirma que a major introducció d'objectes i interessos al ciberespai, major interacció amb usuaris coneguts i desconeguts i menor autoprotecció, i, per tant, hi ha una major probabilitat de patir aquest tipus de victimització, la qual cosa recolza la tesi plantejada per Miró (2012), segons la qual la víctima i el seu comportament són sempre elements determinants de l'esdeveniment criminal, però al ciberespai més, perquè, en les seves pròpies paraules:

«[...] condiona l'àmbit d'oportunitat criminal, ja que ella mateixa determina des d'un primer moment, atès que incorpora determinats béns i esferes de la seva personalitat al ciberespai, els marges genèrics de l'àmbit de risc al qual estarà sotmesa i, a més, com que en aquest àmbit criminològic no hi ha distàncies segures ni guardians formals institucionalitzats ni eficaços, l'ús quotidià que faci de les TIC i especialment la incorporació (o no) de sistemes digitals d'autoprotecció, seran determinants a l'hora de convertir-se en víctima del cibercrim.»

F. Miró (2012). *El cibercrimen. Fenomenologia y criminología de la delincuencia en el ciberespacio* (pàg. 263). Madrid: Marcial Pons.

En resum, són tres els factors que fan que la víctima adquireixi una especial importància per a l'explicació i prevenció del delictes al ciberespai:

1) Determina el seu propi àmbit de risc, ja que incorpora determinats béns al ciberespai. Es podria equiparar al fet que la víctima surti al carrer amb diners sabent que pot ser víctima d'un robatori (*Introduction*).

2) Interacciona amb altres, particularment amb desconeguts, i estableix el grau de visualització dels seus objectius. Es podria equiparar al fet d'apropar-se a un barri on sol haver-hi robatoris amb diners a la vista (*Interaction*).

3) Decideix les mesures d'autoprotecció que empra. Es podria equiparar al fet de portar un espray defensiu a la bossa quan es va a un lloc on no hi ha policia a prop (*Self-protection*).

No obstant això, cadascun dels autors que han estudiat la cibervictimització a partir de la TAC interpreta i operacionalitza de forma diferent els seus constructes bàsics i obté resultats dispars i, segons Miró (2013), poc satisfactoris, almenys per a mostrar la cibervictimització per cibercriminalitat social. Això es podria explicar si s'accepta que la TAC és solament un angle de visió, però no l'únic per a explicar la victimització delictiva i, a més, els elements que la componen han de ser repensats per tal que es puguin aplicar al ciberespai i que siguin sotmesos contínuament a una comprovació empírica.

«Encara que tots els estudis mostren la rellevància d'alguns ítems construïts a partir de l'enfocament de la TAC, especialment pel que fa al fet que un major ús de les TIC comportaria una major cibervictimització, també en totes les recerques algun dels constructes no funciona per a l'explicació de la cibervictimització per aquestes formes de delinqüència.»

F. Miró (2013, pàg. 12).

Respecte a la **cibervictimització econòmica**, resulta lògic pensar que la prevenció dels comportaments de menor lesivitat, com ara l'*spam*, el *malware*, el *phishing*, etc., és essencial per a evitar la proliferació de ciberatacs econòmics de tot tipus, per la qual cosa les estratègies preventives han d'anar orientades a la població general (prevenció primària) i a les persones, empreses o institucions en risc o atacades (prevenció secundària i terciària), i ha de consistir principalment en la formació sobre riscos i oferir tècniques i eines de protecció perquè els seus sistemes siguin més segurs enfront de qualsevol atac, i de reacció perquè les respostes als ciberatacs siguin ràpides i eficaces.

Segons Miró (2013), el primer factor que sembla estar directament relacionat amb la victimització per **ciberfrau** és fer compres a internet, ja que incrementa la possibilitat de ser objectiu d'un ciberfrau en un 377%, per la qual cosa cal incrementar la protecció per als compradors al ciberespai.

Respecte a la prevenció de la **cibervictimització política** i, en concret, el **ciberodi**, Wachs *et al.* (2019), a partir d'un estudi dut a terme amb 6.829 joves entre dotze i divuit anys de vuit països, conclouen que els programes de prevenció i intervenció de l'odi en línia haurien d'incloure l'educació en estratègies d'afrontament centrades en el problema, com ara l'assertivitat i les habilitats tècniques (per exemple, com reportar un cas). A Espanya s'han reforçat les accions contra el discurs de l'odi a internet amb la creació de la figura de l'agent encobert informàtic i l'activació de mesures de recerca tecnològica de missatges ofensius i de portals que allotgin continguts que constitueixin delictes d'odi. No obstant això, per a una correcta protecció de les víctimes, cal reforçar els protocols i les pràctiques internes relatives a l'assistència psicològica, l'acompanyament judicial o les necessitats especials de protecció.

El 2016, la Comissió Europea, juntament amb Facebook, Twitter, YouTube i Microsoft, van establir un codi de conducta que inclou una sèrie de compromisos per a lluitar contra la propagació de la incitació a l'odi a internet. A més dels acords, a Europa hi ha diverses campanyes per lluitar contra l'odi a les xarxes socials:

- Campanya «No Hate Speech» («No al discurs d'odi») contra la intolerància a internet.
- Iniciativa «Tolerance Trumps Hate» («La tolerància triomfa enfront de l'odi»).
- Projecte «PRISM Project» (*Preventing, Redressing and Inhibiting hate Speech in new Media*), que té com a objectiu «desenvolupar estratègies i pràctiques per a promoure un millor ús del llenguatge amb la finalitat de promoure una cultura de respecte».

«Els mecanismes de control externs no sempre irrompen a l'interior de l'individu i, encara que l'ambient és determinant a l'hora de configurar l'espai d'oportunitat delictiva, convé invertir més a formar persones resilents sense descuidar l'enfocament situacional ni la modificació de les estructures socioculturals que incrementen la vulnerabilitat de les víctimes potencials. Prevenir és, sobretot, educar i, per a educar, és imprescindible oferir motivacions adequades perquè els joves vegin els aspectes positius i negatius de les TIC i decideixin decantar-se per un ús prudent i responsable dels mitjans tecnològics.»

I. Montiel; J. R. Agustina (2019). «Retos educativos ante los riesgos emergentes en el ciberespacio: claves para una adecuada prevención de la cibervictimización en menores». *Revista Española de Pedagogía* (vol. 77, núm. 273, pàg. 284).

Des d'una perspectiva victimològica, l'adopció d'estratègies preventives centrades en la modificació del context i el comportament de la víctima potencial es presenten prometedores, però caldrà continuar investigant sobre la seva eficàcia i promoure la presentació sistemàtica de denúncies per a reduir la invisibilitat de moltes d'aquestes conductes i les seves víctimes.

Agent encobert informàtic

Segons la legislació espanyola actual (article 282 bis LE-Crim), la figura de l'agent encobert solament és admissible mitjançant una autorització judicial, per a la investigació d'«activitats pròpies de la delinqüència organitzada» i qualsevol delictes informàtic, però únicament es podrà utilitzar en canals de comunicació tancats. La pretesa identitat ha de ser prefixada (dades personals, comportaments, característiques, etc.) i sempre ha d'actuar amb proporcionalitat i, sobretot, sense provocar el delictes. L'única finalitat ha de ser esclarir delictes concrets sobre els quals prèviament s'hagi tingut notícia o sospita raonable.

4. Intervenció i tractament de la cibervictimització

Les **oficines d'atenció a la víctima (OAV)** proporcionen ajuda integral a les víctimes, des de la interposició de la denúncia fins a la finalització del procés, després de la qual són derivades cap a altres serveis públics en cas que calgui. No obstant això, actualment aquestes oficines centren la seva atenció, sobretot, a atendre les víctimes de violència de gènere, amb les quals consumeixen la majoria de recursos, la qual cosa provoca problemes d'accessibilitat a altres col·lectius de víctimes, com per exemple les cibervíctimes. Encara que hi ha molt pocs organismes privats específics per a atendre aquest col·lectiu de forma especialitzada, organitzacions com ANAR, la **Fundació Vicki Bernadet** o **Save the Children** atenen i assessoren víctimes de *cyberbullying*, *online grooming* o violència de parella en línia, malgrat se centren en l'atenció a menors d'edat, per la qual cosa les víctimes adultes no disposen de recursos específics als quals acudir.

«En el cas de les víctimes de frau, un impediment específic per a un tractament de suport adequat pot ser el fet que la policia encarregada de la denúncia d'aquest tipus de delictes no vegi cap perspectiva d'èxit en la investigació o, fins i tot, poden arribar a dubtar que hagi existit un delictes. Així mateix, és erroni pensar que l'impacte victimal del frau per internet es limita al dany econòmic.»

J. Van Dijk (2014). «Fraude en Internet: prevalencia por país e impacto en las víctimas». A: J. M. Tamarit, N. Pereda (coord.). *La respuesta de la victimología ante las nuevas formas de victimización* (pàg. 209-211). Montevideo-Buenos Aires: Ed. Bdf.

En qualsevol cas, sempre caldrà fer una avaluació de les conseqüències del trauma patit i, en funció del dany psicològic o físic, valorar les necessitats d'una major o menor atenció (Achutegui, 2016). De fet, Livingstone, Görzig i Ólafsson (2011) apunten que entre els joves que se senten molestos pel contingut sexual, els produeix més malestar que algú els demani parlar sobre sexe per mitjà d'internet o una fotografia dels seus genitals que el simple fet de rebre imatges sexuals o un altre tipus de missatges sexuals. Aquests mateixos autors conclouen que, encara que els menors amb més habilitats en línia (amb més experiència en l'ús d'internet) i major autoeficàcia percebuda en el maneig de la xarxa són més propensos a veure imatges sexuals o rebre missatges sexuals, aquells que menys habilitats tenen i menor autoeficàcia reporten són els que experimenten un major malestar quan són exposats a contingut sexual, per la qual cosa necessitaran una major atenció i intervenció.

En les víctimes de delictes d'odi, es dona la doble circumstància de ser víctimes de risc i víctimes especialment vulnerables, perquè no deixaran de pertànyer al col·lectiu (no canviaran la seva raça, el seu gènere o la seva orientació sexual o política) i perquè tenen una major probabilitat de patir un intens impacte emocional després d'haver estat objecte d'una conducta violenta (Echeburúa,

2004). Per tant, la intervenció s'hauria de centrar a promoure tots aquells factors que poden esmorteir l'impacte de la victimització, especialment el suport social i una atenció especialitzada.

Guia pràctica per a la persecució penal dels delictes d'odi

Com a ajuda per a la persecució i enjudiciament dels **delictes d'odi**, l'Oficina d'Institucions Democràtiques i Drets Humans² va publicar el 2014, amb la col·laboració de l'Associació Internacional de Fiscals (IAP), una guia pràctica per a la persecució penal dels delictes d'odi, que ha estat complementada a Espanya amb la realització del *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de los delitos de odio y discriminación*, realitzat per Aguilar *et al.* (2015), editat en el marc de l'Acord de col·laboració entre el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, la Fiscalia Superior de Catalunya i la Fundació La Caixa (Achutegui, 2016).

⁽²⁾ODIHR, per les seves sigles en anglès.

De forma general, i basant-se en l'indicat en treballs previs (Gámez-Guadix, 2017), la intervenció amb menors d'edat que han patit alguna **cibervictimització social** ha de tenir en compte quatre elements clau, també aplicables en la intervenció amb adults:

1) Posar fi a la situació de ciberassetjament:

- És recomanable que la víctima comuniqui a l'agressor que el comportament d'assetjament és greu i pot constituir un delictes. En altres casos pot caldre bloquejar permanentment l'assetjador. Les diverses xarxes socials i aplicacions compten amb sistemes de denúncia incorporats per a comunicar quan s'ha produït un abús. Això permet, en molts casos, que la pròpia xarxa bloquegi l'assetjador i elimini el contingut abusiu.
- Depenent de quina sigui la situació en qüestió, la resposta ha de ser diferent. En cas que l'assetjador sigui un altre menor, és recomanable, com a primera mesura, posar-ho en coneixement dels pares o educadors. En cas que l'agressor sigui un adult i l'abús sigui greu, cal posar-ho en coneixement de les autoritats.
- Quan l'assetjament es produeix en el context educatiu és recomanable implicar els possibles observadors, professors i el centre educatiu amb la finalitat de conscienciar sobre les característiques del ciberassetjament sexual en particular i del *ciberbullying* en general.

2) **Prevenir la revictimització:** revisar comportaments davant les TIC. Diversos comportaments en línia de la pròpia víctima poden posar-la en una situació de risc per a convertir-se de nou en víctima. Per això, resulta convenient revisar les conductes en línia de la pròpia víctima per a evitar possibles revictimitzacions o polivictimitzacions. Els comportaments de risc inclouen, entre d'altres, els següents:

- Participar en *sexting*.

- Usar internet per a contactar amb desconeguts.
- Compartir claus de seguretat o contrasenyes amb altres.
- Passar molt temps connectat, fer un ús compulsiu o perdre el control sobre la conducta de connexió.
- Visitar pàgines web, usar aplicacions, participar en jocs o accedir a continguts que no són adequats per a l'edat de la víctima.
- Respondre amb agressió.

3) No culpabilitzar la víctima.

El punt anterior no implica fer responsable a la víctima de la situació de victimització. En aquest sentit, la responsabilitat de la victimització és sempre de l'agressor. Per això, s'ha de ser especialment caut amb no revictimitzar la víctima culpant-la per la situació.

Per contra, cal recolzar-la, proporcionar-li un espai d'escolta activa, empatitzar amb aquesta i protegir-la de riscos i futures victimitzacions.

4) Proporcionar atenció, orientació o tractament psicològic. La cibervictimització pot comportar un impacte psicològic sever per a la víctima, incloent símptomes de depressió, ansietat, estrès posttraumàtic i idees i intents de suïcidi. Per això, si el tipus de victimització o les conseqüències semblen greus, cal acudir a un professional de la salut mental que ajudi a manejar l'experiència de victimització i els símptomes derivats de la mateixa.

Hi ha alguns impactes clau diferencials en els nens que són objecte d'imatges sexuals abusives i que tenen implicacions pel que fa a com s'investiguen aquests casos i com s'aborden les necessitats terapèutiques de les víctimes infantils (Quayle, Lööf i Palmer, 2008), especialment relacionades amb el procés de revelació. Söderström (2006) suggereix que es tracta d'una qüestió gairebé separada de l'experiència de l'abús. A més, el fet que hi hagi imatges de l'abús allunya l'important aspecte de la revelació gradual del nen en el procés de recuperació. Explicar la història de l'abús a poc a poc, segons la possible comprensió cognitiva del nen de les circumstàncies que el van envoltar, es fa impossible si hi ha imatges que mostren tot l'abús i expliquen tota la història en un cop d'ull. Quan se'ls informa que les seves imatges han estat descobertes, els nens se senten impotents perquè no tindran control sobre el procés de revelació: no han pogut triar quan revelar-ho, què revelar, com revelar-ho ni a qui, la qual cosa pot interferir greument en el seu procés de desvictimització.

En aquest sentit, Leander, Christianson i Granhag (2008, pàg. 47) afirmen que «les víctimes semblen tenir més dificultats per relatar delictes sexuals per mitjà d'internet que delictes sexuals no virtuals, i els costa especialment comunicar aquelles conductes més greus en les quals han participat, com ara haver enviat fotos íntimes al victimari o haver dut

a terme activitats sexuals davant de la càmera web, probablement a causa d'importants sentiments de culpa i vergonya».

Söderström (2006, pàg. 46), a partir del treball amb nens les imatges d'abús sexual dels quals van ser distribuïdes mitjançant les TIC, conclou que «la percepció cognitiva del nen sobre l'abús es fa més difícil perquè necessita constantment defensar-se del fet de com es van fer aquestes imatges».

Atès que l'exposició al risc és un factor necessari però no suficient per a experimentar dany, les estratègies dissenyades per a reduir l'exposició han de tenir en compte les condicions que mantenen el risc, però les iniciatives d'intervenció haurien de focalitzar la seva atenció principalment en els col·lectius més vulnerables al dany (per exemple, noies adolescents més petites amb dificultats psicològiques) i no en tots aquells susceptibles de ser exposats al risc (per exemple, adolescents en general), ja que la majoria d'aquests no experimenten aquesta situació com a problemàtica (Livingstone i Görzig, 2012).

En definitiva, la intervenció amb les víctimes s'ha d'adaptar a les particularitats del cas en qüestió, incloent variables com ara el tipus de ciberassetjament patit, les conseqüències que tingui per a la víctima o el nivell de suport social amb el qual la víctima compta, a més de les habilitats resilents, cognitives i emocionals d'aquesta per a afrontar el procés de desvictimització.

Bibliografia

Agustina, J. R. (2012). «Analyzing Sexting from a Criminological Perspective. Beyond Child Pornography Issues: Sexting as a Threshold for Victimization». A: P. C. Reich (ed.). *Cybercrime and Security* (pàg. 64-96). West: Thomson Reuters.

Bats, S. (2017). «Revenge porn and mental health: A qualitative analysis of the mental health effects of revenge porn on female survivors». *Feminist Criminology* (vol. 12, núm. 1, pàg. 22-42).

Brinkley, D. Y. et al. (2017). «Sending and receiving text messages with sexual content: Relations with early sexual activity and borderline personality features in late adolescence». *Computers in human behavior* (núm. 70, pàg. 119-130).

Cooper, K. et al. (2016). «Adolescents and self-taken sexual images: a review of the literature». *Computers in Human Behavior* (núm. 55, pàg. 706-716).

Döring, N. (2014). «Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting?». *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* (vol. 8, núm. 1).

Drouin, M.; Ross, J.; Tobin, E. (2015). «Sexting: A new, digital vehicle for intimate partner aggression?». *Computers in Human Behavior* (núm. 50, pàg. 197-204).

Echeburúa, E. (2004). *Superar un trauma. El tratamiento de las víctimas de delitos violentos*. Madrid: Pirámide.

Englander, E. (2012). «Low risk associated with most teenage sexting: A study of 617 18-year-olds». *MARC Research Reports*. Paper 6.

Gámez-Guadix, M. (2017). *Escuela de padres 3.0*. Madrid: Ediciones Pirámide.

González-Cabrera, J. et al. (2018). «Relationship between cyberbullying and health-related quality of life in a sample of children and adolescents». *Quality of Life Research* (vol. 27, núm. 10, pàg. 2609-2618).

Fahy, A. E. et al. (2016). «Longitudinal Associations Between Cyberbullying Involvement and Adolescent Mental Health». *Journal of Adolescent Health* (vol. 59, núm. 5, pàg. 502-509).

Frankel, A. S. et al. (2018). «Sexting, risk behavior, and mental health in adolescents: an examination of 2015 Pennsylvania Youth Risk Behavior Survey data». *Journal of school health* (vol. 88, núm. 3, pàg. 190-199).

Gámez-Guadix, M.; Borrajo, E.; Calvete, E. (2018). «Abuso, control y violencia en la pareja a través de internet y los smartphones: características, evaluación y prevención». (núm. 39, pàg. 218-237).

García-Moreno, C. et al. (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. World Health Organization.

Gassó, A. M. et al. (2019). «Sexting, mental health, and victimization among adolescents: a literature review». *International journal of environmental research and public health* (vol. 16, núm. 13, pàg. 2364).

González-Ortega, E.; Orgaz-Baz, B. (2013). «Minors' exposure to online pornography: Prevalence, motivations, contents and effects». *Anales de Psicología* (vol. 29, núm. 2, pàg. 319-327).

Gordon-Messer, D. et al. (2012). «Sexting among young adults». *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine* (vol. 52, núm. 3, pàg. 301-306).

Hamilton-Giachritsis, C. et al. (2017). *Everyone deserves to be happy and safe: A mixed methods study exploring how online and offline child sexual abuse impact young people and how professionals respond to it*. Londres: National Society for the Prevention of Cruelty to Children.

Hinduja, S.; Patchin, J. W. (2010). «Bullying, Cyberbullying, and Suicide». *Archives of Suicide Research* (vol. 14, núm. 3, pàg. 206-221).

John, A. et al. (2018). «Self-Harm, Suicidal Behaviours, and Cyberbullying in Children and Young People: Systematic Review». *J Med Internet Res* (vol. 20, núm. 4, pàg. i129).

- Juvonen, J.; Gross, E. F.** (2008). «Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace». *Journal of School Health* (vol. 78, núm. 9, pàg. 496-505).
- Klettke, B.; Hallford, D. J.; Mellor, D. J.** (2014). «Sexting prevalence and correlates: A systematic literature review». *Clinical psychology review* (vol. 34, núm. 1, pàg. 44-53).
- Klettke, B. et al.** (2019). «Sexting and Psychological Distress: The role of unwanted and coerced sexts». *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking* (vol. 22, núm. 4, pàg. 237-242).
- Kraus, S. W. et al.** (2018). «Compulsive sexual behaviour disorder in the ICD#11». *World Psychiatry* (vol. 17, núm. 1, pàg. 109-110).
- Leander, L.; Christianson, S. A.; Granhag, P. A.** (2008). «Internet-initiated sexual abuse: adolescent victims' reports about on- and off-line sexual activities». *Applied Cognitive Psychology* (vol. 22, núm. 9, pàg. 1260-1274).
- Livingstone, S.; Görzig, A.** (2012). «Sexting: the exchange of sexual messages online among European youth». A: S. Livingstone, L. Haddon, A. Görzig (ed.). *Children, risk and safety on the internet* (pàg. 151-164). Bristol: The Policy Press.
- Livingstone, S.; Görzig, A.; Ólafsson, K.** (2011). «Disadvantaged children and online risk». *EU Kids Online II*. Disponible a: www.eukidsonline.net
- Medrano, J. L. J.; Lopez Rosales, F.; Gámez-Guadix, M.** (2018). «Assessing the Links of Sexting, Cybervictimization, Depression, and Suicidal Ideation Among University Students». *Archives of Suicide Research* (vol. 22, núm. 1, pàg. 153-164).
- Miró, F.** (2012). *El cibercrimen. Fenomenología y criminología de la delincuencia en el ciberespacio*. Madrid: Marcial Pons.
- Miró, F.** (2013). «La victimización por cibercriminalidad social. Un estudio a partir de la teoría de las actividades cotidianas en el ciberespacio». *Revista Española de Investigación Criminológica: REIC* (núm. 11, article 5).
- Miró, F.** (2017). «Derecho Penal y 140 caracteres. Hacia una exégesis restrictiva de los delitos de expresión». *Cometer delitos en 140 caracteres: el derecho penal ante el odio y la radicalización en Internet* (pàg. 21-65). Madrid: Marcial Pons.
- Mitchell, K.; Finkelhor, D.; Wolak, J.** (2007). «Youth internet users at risk for the most serious online sexual solicitations». *American Journal of Preventive Medicine* (núm. 32, pàg. 532-537).
- Mitchell, K.; Ybarra, M.; Finkelhor, D.** (2007). «The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use». *Child Maltreatment* (vol. 12, núm. 4, pàg. 314-324). Doi: 10.1177/1077559507305996.
- Montiel, I.** (2016). «Cibercriminalidad social juvenil: la cifra negra». *Revista de Internet, Derecho y Política* (núm. 22, pàg. 119-131).
- Montiel, I.; Agustina, J. R.** (2019). «Retos educativos ante los riesgos emergentes en el ciberespacio: claves para una adecuada prevención de la cibervictimización en menores». *Revista Española de Pedagogía* (vol. 77, núm. 273, pàg. 277-294).
- Montiel, I.; Carbonell, E.; Pereda, N.** (2016). «Multiple online victimization of Spanish adolescents: Results from a community sample». *Child Abuse & Neglect* (núm. 52, pàg. 123-134).
- Navarro-Gómez, N.** (2017). «El suicidio en jóvenes en España: cifras y posibles causas. Análisis de los últimos datos disponibles». *Clínica y Salud* (vol. 28, núm. 1, pàg. 25-31).
- Pereda, N.; Abad, J.; Guilera, G.** (2012). «El suicidio en jóvenes en España: cifras y posibles causas. Análisis de los últimos datos disponibles». *Clínica y Salud*
- Quayle, E.; Lööf, L.; Palmer, T.** (2008). «El uso de niños, niñas y adolescentes en pornografía y la explotación sexual de menores en Internet». *ECPAT International. III Congreso Mundial contra la Explotación Sexual de Niños, Niñas y Adolescentes (ESNNA)*. Brasil.
- Quesada, S.; Fernández-González, L.; Calvete, E.** (2018). «El sexteo (sexting) en la adolescencia: Frecuencia y asociación con la victimización de ciberacoso y violencia en el noviazgo» [Sexting in Adolescence: Frequency and Association with Cyberbullying and Cyber Dating Abuse]. *Psicol. Conduct. Behav. Psychol.* (vol. 26, núm. 2, pàg. 225-242).

Reyns, B. W. (2010). «A situational crime prevention approach to cyberstalking victimization: Preventive tactics for Internet users and online place managers». *Crime Prevention and Community Safety* (núm. 12, pàg. 99-118).

Romeo Casabona, C. M. (Coord.) (2006). *El cibercrimen: nuevos retos jurídico-penales, nuevas respuestas político-criminales*. Granada: Comares.

Sampasa-Kanyinga, H.; Roumeliotis, P.; Xu, H. (2014). «Associations between Cyberbullying and School Bullying Victimization and Suicidal Ideation, Plans and Attempts among Canadian Schoolchildren». *PLoS ONE* (vol. 9, núm. 7, pàg. i102145).

Save the Children (2019). *Violencia Viral*. Save the Children Espanya.

Söderström, B. (2006). «Experiences from and questions raised in clinical practice». A: I. Thalen, B. Bredesen (ed.). *Children and young persons with abusive and violent experiences connected to cyberspace: Challenges for research, rehabilitation, prevention and protection* (pàg. 46). Stockholm, Sweden: Swedish Children's Welfare Foundation, Council of the Baltic Sea States.

Tamarit, J. M.; Villacampa, C.; Filella, G. (2010). «Secondary victimization and victim assistance». *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* (vol. 18, núm. 3).

Tremp, J. R. et al. (2014). «Brief report: Teen sexting and psychosocial health». *Journal of adolescence* (vol. 37, núm. 1, pàg. 33-36).

Van Dijk, J. (2014). «Fraude en Internet: prevalencia por país e impacto en las víctimas». A: J. M. Tamarit, N. Pereda (coord.). *La respuesta de la victimología ante las nuevas formas de victimización*. Montevideo-Buenos Aires: Ed. BdF.

Van Geel, M.; Vedder, P.; Tanilon, J. (2014). «Relationship between Peer Victimization, Cyberbullying, and Suicide in Children and Adolescents». *JAMA Pediatrics* (vol. 168, núm. 5, pàg. 435). Doi:10.1001/jamapediatrics.2013.4143.

Van Ouytsel, J.; Ponnet, K.; Walrave, M. (2016). «Cyber Dating Abuse Victimization Among Secondary School Students From a Lifestyle-Routine Activities Theory Perspective». *Journal of Interpersonal Violence* (vol. 33, núm. 17, pàg. 2767-2776).

Van Ouytsel, J. et al. (2015). «The association between adolescent sexting, psychosocial difficulties, and risk behavior: Integrative review». *The Journal of School Nursing* (vol. 31, núm. 1, pàg. 54-69).

Villacampa, C. (2017). «Teen sexting: Prevalence, characteristics and legal treatment». *International Journal of Law, Crime and Justice* (núm. 49, pàg. 10-21).

Wachs, S. et al. (2019). «Associations between Witnessing and Perpetrating Online Hate in Eight Countries: The Buffering Effects of Problem-Focused Coping». *International Journal of Environmental Research and Public Health* (vol. 16, núm. 20, pàg. 3992).

Wells, M.; Mitchell, K. (2007). «Youth sexual exploitation on the internet: DSM-IV diagnosis and gender differences in co-occurring mental health issues». *Child and Adolescent Social Work Journal* (vol. 24, núm. 3, pàg. 235-259).

Whittle, H. et al. (2013). «A review of online grooming: Characteristics and concerns». *Aggression and Violent Behavior* (núm. 18, pàg. 62-70).

Zych, I.; Ortega-Ruiz, R.; Marín-López, I. (2016). «Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies». *Psicología Educativa* (vol. 22, núm. 1, pàg. 5-18).

